

KELÂM'DA BİLGİ PROBLEMİ

İLÂHİYAT FAKÜLTELERİ V. KELÂM ANABİLİM DALI EĞİTİM-
ÖĞRETİM MESELELERİ ve KOORDİNASYON TOPLANTISI

ve

“KELÂM'DA BİLGİ PROBLEMİ” SEMPOZYUMU

15-17 Eylül 2000

Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

(BİLDİRİLER)

Editörler:

Orhan Ş. KOLOĞLU

U. Murat KILAVUZ

Kadir GÖMBEYAZ

BURSA 2003

KELÂMİN BİLGİ TEORİSİ NE OLMAMALIDIR?

Yard. Doç. Dr. Tefvik YÜCEDOĞRU*

Tebliğimize “Kelâmın bilgi teorisi ne olmamalıdır?” şeklinde bir başlık koymamız iki sebepten dolayı kaynaklanmaktadır: Birincisi, benim olaylara hep tersinden bakmam, ikincisi ise, kelâmcıların genel-geçer bir bilgi tarifi üzerinde ittifak etmemiş olmalarıdır. Mezhep taassubu, belli bir fırkaya mensubiyet gibi sebeplerle farklı farklı bilgi tarifleri vardır. İşte bu bilgi tarifleri kitaptan kitaba, nesilden nesile, şahıstan şahısa aktarıla gelmiş, önceki tarif yanlış dahi olsa sonuna kadar bunda ısrar edilmiştir. Doğrultma yönüne gidilmemiş midir? Elbetteki istisnaları vardır ama bunu pek fazla görmek mümkün değildir. Dolayısıyla bir şeyin bu manada ne olduğunu tam belirleyemiyorsak, ‘ne olmadığından hareketle tasvir etmek gerekir’ düşüncesiyle genel başlığın “kelâmın bilgi teorisi ne olmamalıdır?” şeklinde olmasının uygun olacağı kanaatine vardık.

Kelâm kitapları, epistemoloji konusunu yani bilginin kaynağı ve değeri problemini ön planda tutmak suretiyle bütün kelâm mezheplerinin epistemolojik tezlerini tartışmaktadır.¹ Ancak onlardaki ortaklık bilginin kendisinde değil, bilgi kaynaklarında, bilginin değeri hakkındadır. Bunlarda bütün kelâmcıların birbirinin tekrarı olan ifadelerinin yanında mezhep mensubiyetine göre değişen kanaat ve görüşler vardır. Kelâmcılar bir bilgi tarifinde anlaşamamışlardır. Genellikle Ehl-i Sünnet, Mu‘tezile’ye itiraz edebileceği en temel noktayı ilim anlayışında başlatmış ve “eşyayı veya malumu olduğu hal üzere bilmektir” şeklinde bir ilim tarifi geliştirmiştir.² Bugün, kelâmın bir bilgi tarifi yapması gerekir diyen ilim adamlarının yanında, çeşitli tariflerin olmasını, her çağın ihtiyacını karşılamak amacıyla böyle yapılmıştır tarzında açıklayanlar bulunsa da, kanaatimizce, ‘kelâmın bilgi tarifi yapması gerekir mi’ sorusu üzerinde iyice düşünülmesi gerekmektedir. Diğer taraftan bilginin kendisi konusunda anlaşmaya varamayan fırkalar genel manada bilgiyi elde etme yollarında anlaşmışlardır. Ancak bu defa da, gaye konusunda ittifak edememişlerdir. Bu tür bir tartışma ya da tebliğde “İlimden, bilgiden maksat nedir?” gibi bir soruyu elbetteki sormamız gerekmektedir. Buna pek çok cevap verilebilir ve verilmiştir de, ancak genel-geçer manada üç temel noktada odaklanılmıştır.

a) Genel kabul gören görüşe göre ilimden/bilgiden maksat, ferdi şahsiyetin tekâmülüdür. İlmî çabalar da genel olarak bu hedefe doğru, ya da diğer bir deyişle, insanın bu dünyada daha mutlu ve huzurlu bir hayat sürmesini temin için yapılır. Zira bilgi, gizemi çözer ve insana iç huzuru temin eder. İlimden/bilgiden maksat da budur.

b) Bazı ilmî çabalar tabiatın ve beşerî toplumun daha iyi bilinmesini ve kontrolünü hedef almaktadır. Bu düşüncede ilmi çabalar, pragmatik sonuçları hedef almıştır. İlimin temin ettiği fayda da ilmi üreten sınıf,

* Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

¹ Aydın, Mehmet, *Bilgi İlim ve İslâm*, İstanbul 1989, 67.

² Ehl-i Sünnet’in ve Mu‘tezile’nin ilim tanımları ve bu tanımlar üzerindeki tartışmalar için bk. Bâkıllânî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, (Nşr.; İ. A. Haydar), Beyrut 1993, 25; Abdülkâhîr el-Bağdâdî, *Usûlü’l-Dîn*, İstanbul 1928, 5-6; Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî fi Ebvâbi’t-Tevhîd ve’l-’Adl*, XII (en-Nazar ve’l-Me’arif), (Nşr.; İ. Medkûr), Kahire, ts., 13-22; Cüveynî, *eş-Sâmil fi Usûli’l-Dîn*, (Nşr.; R. M. Frank), Tahran 1981, 74-82; Ebu’l-Mu‘în en-Nesefî, *Tebîratü’l-Edille*, (Nşr.; C. Salamé), Dımaşk 1990, I, 4-11; Bernard, Marie, *İlk Mutezîlîlerde İlim Kavramı*, (Çev.; Ş. Gölcük), A. Ü. İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi, II (1977), 321-339.

topluluk, ülke veya ırka yönlendirilmiştir. Çünkü bu anlayışa göre üretilen ilmin, yeni bilginin bir bedeli vardır. Bu bedeli ödeyen bundan faydalanmalıdır. Böylece bedel karşılığı faydalanma anlayışı geliştirilmelidir. Bu bakış açısına göre başkasına zararı dokunan bir konu dahi olsa çok önemli görülmemelidir. Çünkü neticede bilimsel bir faaliyet vardır ve buna karşı çıkmak yobazlıktır. İlim anlayışlarının Batı'dan bize aksedişinde,³ bilgi değeri taşımayan kısımlarda, spekülatif noktalarda dahi, bizim gibi ülkelere yerleşmesinde, bu zikrettiğimiz dayatmacı arka plan vardır ve bunu kabul etmemek yobaz olmayı, yahut bilimsel bakış açısına sahip olmamayı gerektirir.

c) Bir üçüncü amaç ise 'ilmî çalışmalar alemdeki ilahi düzeni anlamaya, kavramaya ve bu yolla da necâta ermeye matuftur' şeklindedir. Hiç şüphesiz ilmin böyle bir amacı da vardır. Ancak "kelâmın bilgi anlayışı hangi amaca yöneliktir?" gibi bir soru soracak olursak bu sonuncusu kelâmın insanlara mutluluk kazandırmak için bilgi temin etmesi gerekir anlayışını desteklemektedir. Zira kelâmın bir amacı da kişiyi dünya ve ahiret mutluluğuna ulaştırmaktır.⁴ Burada iki dünyayı gözeten bir anlayışın varlığına dikkat etmek gerekir. Dünya ve ahiret mutluluğunu temin eden şey veya şeyler sadece din yani nass olabilir mi? Bu husus üzerinde düşünülmelidir. Zira bugüne kadar kelâm kitaplarında bize takdim edilen dünya görüşleri sanki nassın kendisiymiş gibi sunulmuştur. Halbuki kelâm kitabında zikredilen bir hususu kabul etmemek, o mezhebe karşı çıkmak veya o görüşü benimsememek olduğu halde, sanki dini inkârmiş gibi takdim edilmiştir. Bunun örneklerini uzun uzun sayıp dökmeye gerek yoktur.

Eğer dünya mutluluğunu temin eden şey sadece nasstır, diyecek olursak bu defa insan ihtiyaçları ve insan sayısınca nassın bulunması gerekir. Halbuki şunu unutmamak gerekir ki insan ihtiyaçları sonsuz denebilecek kadar çoktur ama nass sınırlıdır. O zaman ne yapmak gerekiyor? Nassı insan davranışlarına uydurmak gerekiyor ki, bu da yorumdur. Buradaki yorum da kelâm kitaplarının insanlara temin ettiği dünya görüşüdür. Kanaatimize göre kelâm kitapları itikattan ziyade insanlara dünya görüşleri takdim ederler. Dinin din olarak kalması için de, itikâdî konuların itikat kaynağından yani nassdan alınması esastır. Dinin değişmeyen yönünü muhafaza etmek, kelâmcıların görevidir. Ama dinin değişen yönünü insanlara makul bir şekilde izah etmek de yine kelâmcıların görevidir. Ama bu ikinciyi izah ederken, izahlarını nass gibi takdim etmemeleri gerekmektedir.

Kelâmın bir de ahiret mutluluğunu temin gibi bir amacı vardır. Bu ahiret mutluluğunu temin eden yön ise mutlaka itikâdî olmalıdır. Bu, aynı zamanda gayb dünyasıdır. Gayb dünyasının sağlıklı bir şekilde kurulabilmesi için de nassa/vahye müracaat edilmelidir. Burada önemli olan kesinliktir, tevâtürdür (vahiy, haber-i resûl). Vahyin anlaşılması ise yorumu gerektirir.

Bir önemli husus da kelâmî bilgiyi kimin üreteceğidir? Kelâmî bilginin üretilmesi kime aittir? Bu, mensubu olduğumuz dinin kitabı açısından oldukça önemlidir. Haber kaynağının araştırılması gerektiği ifade

³ Şüphesiz bu noktada, Batı'dan bize aktarılanın bilgi olup olmadığını da tartışmak gerekmektedir.

⁴ En eski kaynaklardan en yeni kaynaklara kadar hep aynı amaç tekrarlanmış ve kelâm ilminin gayesine göre tariflerinde. bu husus ifade edilmiştir. Bk. Cürcânî, Seyyid Şerif, *Şerhu'l-Mevâkıf*, İstanbul 1257 h., I, 33-34; Sadeddin et-Teftâzânî, *Şerhu'l-'Akaid*, (Thk.; M. Adnân Derviş), İstanbul, ts., 56; a.mlf., *Şerhu'l-Makâsîd*, (Thk.; A. Umeyre), Beyrut 1989, I, 175. Krş. Topaloğlu, Bekir, *Kelâm İlmî-Giriş*, İstanbul 1993, 51-52; Kılavuz, A. Saim, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, İstanbul 1993, 250-251.

edilir.⁵ Kanaatimizce bu soruya verilecek cevap, imanı olan, ehliyetli ve iyi niyetli samimi kimselerin üretecekleri bilgi makbul olması gerektiği şeklindedir. Bu manada hiç kimseye “bilgi üretemezsin” denilmemesi gerekmektedir. Çünkü din, bütün müntesiplerinin kendisine hizmette huzur ve mutluluk duyduğu bir kaynaktır. Özellikle Batı dünyası bu anlamda iyi bir sınav vermemiştir. İlimin yönetimi –ister dinî, ister dünyevî olsun- kilisenin iznine tabi olmuştur. Bu yüzden Batı’da kilise kimyası, kilise fiziği, kilise coğrafyası oluşmuş, buna paralel olarak da dini metinler oluşturulmuştur ki, bu olguyu Hristiyanların ve Yahudilerin metinlerinde açıkça görmekteyiz. Bu bilim kurumları/alanları kilisenin onayından geçmek mecburiyetinde kalmışlardır. Aksi takdirde ilmi olarak kabul edilmemişlerdir.⁶ Aynı anlayışın kelâm ilminin bilgi anlayışına da yansımaları kaçınılmaz olmuştur. Çünkü bizim gibi ülkelerin örnek aldıkları anlayışlar hep Batı kaynaklıdır ve Batı kaynaklı olmasından dolayı da biz bilgi üretimini kurumlara yüklemiştir. O sebepten de bilgi üretimi sadece bilim adamlarının işidir. Kelâmî bilgi söz konusu olunca sadece kelâmcıların bilgi üretmesi istenmiş, “herkes bilgi üretemez” denmiştir. Kanaatimizce bu anlayış müesseselerimizde de devam etmektedir. Zira “üretilecek makbul olur mu?” sorusu sadece hakemli dergilerde saklıdır. Ancak şu da belirtilmelidir ki, Doğu ile Batı arasında anlayış farklılığının bulunması, bilginin kaynakları konusunda da bazı anlayış farklılıklarını beraberinde getirmiştir. Doğu dünyasında ilimler, sanatlar, hikmetler, şâirler veya peygamberler tarafından öğretilir ve patenti yoktur. Batı dünyasında kaşifler, mucitler, dâhiler vardır ve bilgiyi hep birileri bulur. O yüzden patent söz konusu olmuştur.

Bu bağlamda “kelâmın bilgi teorisi ne olmamalıdır?” dediğimizde, şu şekilde bir sıralama yapabiliriz;

a) Kelâmın bilgi anlayışı subjektif olmamalıdır. Bunun anlamı objektif olmalıdır demek değildir. Zira beşeri ilimlerde tam objektifliğin olamayacağı teorisi karşımızda durmaktadır. Çünkü bilgiyi insan üretir ve bu, insanın mensup olduğu din, toplum, kültür, örf-adet hatta alışkanlıklar tarafından biçimlendirilir. Bu sebeple beşeri ilimlerde objektiflik bir idealden ibarettir.

b) Kelâmın bilgi anlayışı ideolojik olmamalıdır. Zira ideolojiler mutlaka bir şeyi çarpıtma eğilimindedir. Din gibi bir konu da ideolojinin eline bırakılmamalıdır. Kelâm, dinin itikat veya dünya görüşü olarak insanlara aktarılması olduğu için ideolojik çarpıtmalara tahammülü yoktur. İdeolojilerin dine göre daha dar bir çerçeve taşıdıkları bilinen bir husustur. Din ise, herkesin faydalanması gereken geniş bir alanı kapsar. Herkesin faydalanması gereken geniş bir alanı ideolojik bilgilerle daraltmamak gerekmektedir. Çünkü dar alanlar herkese hitap etmez.

c) İtici ve dışlayıcı olmamalıdır. Kelâmın bilgi anlayışında yorumun büyük önemi vardır ama “sadece benim yorumum makbuldür” anlayışı kelâmın iticiliği meydana getirir. Bunun tarih içerisindeki örnekleri maalesef pek de iç açıcı, göğüs kabartıcı değildir. Çeşitli kelâm ekollerinin birbirini suçlayan, hatta tekfir eden tutumları herkes tarafından bilinmektedir. Hele İslâm filozofları ile kelâmcılar arasındaki tartışmaların hangi noktalara kadar götürüldüğü unutulmamalıdır. Bu tartışmaların “Tehâfût” geleneğini başlattığı herkesin malumudur.

d) İtikada kaynaklık eden kelâmî bilgi insanı yanıltmaya yönelik teorik bilgi taşımamalıdır. Bilgi denilen şeyin ne olduğu ne olması gerektiği

⁵ Bk. Hucurât 49/6.

⁶ Bk. Adıvar, A. Adnan, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, İstanbul 1994, II, 11 vd.

çeşitli disiplinler tarafından tartışılmaktadır. (Felsefî bilgiler ve diğer bilim dallarının teorilerinde bu şekilde algılanmasında bir mahzur olmayabilir ama; evrenin genişlediği, besmelenin ve Allah lafzının bal peteğinde yazılı olduğu, ağaç içlerinde kurtçuklar tarafından yazıldığı, big bang teorisinin Kur'ân'ın yıllar önce ifade ettiği yegâne gerçek olduğu gibi hususları "bilgi" olarak kullanırken dikkat edilmelidir.)

e) Bilginin alt kategorisi olan model, kurgu, senaryo, zan vb. insan merakının olaylara, nesnelere ve kavramlara bakışının ürünü olan olgular, "bilgi, bilim, ilim" adı altında kelâmın ilim anlayışına iliştilirilmemelidir. Bu gibi anlayış ve görüşlerin, yapılan istatistiklerin kelâm ilminde kullanımında titizlik gösterilmelidir.

f) Kelâm ilminin bilgi anlayışı kendini nass yerine koymamalıdır. Böyle bir tutum, görüşlerin kutsallaştırılması olacağı için bundan kaçınılmalıdır.

g) Kelâmın bilgi anlayışı modern bilimin ölçütlerini kullanmaktan sakınımalıdır. Zira modern bilimin ölçütleri, insanı evrenin merkezinde kabul etmektedir. Bilginin elde edilmesinde en üstün vasıta olarak insan aklına, hak ile batılı ayırmada nihâî ölçü olarak ise insan duygularına önem verir ve güvenir. Bu ise, kabul edilmelidir ki, kutsal bir husus değildir. Kelâmın bilgi anlayışı, işin bu yönünü hesaba katmalıdır.⁷

h) Kelâmın bilgi anlayışı diğer bilimlere kayıtsız kalmamalı, fakat onları kullanırken kendi doğrularının süzgecinden geçirmelidir.

⁷ Bk. Nasr, Seyyid Hüseyin, "İslâm ve Modern Bilim", İlim ve Sanat, sayı 2 (Temmuz-Ağustos 1985), 14 vd.